

ФОЛЬКЛОРНІ МОТИВИ В СУЧАСНІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ КАЗЦІ (НА ПРИКЛАДІ ТВОРЧОСТІ Л. ПЕТРУШЕВСЬКОЇ)

FOLKLORE MOTIVES IN THE MODERN LITERARY FAIRY TALE (ON THE EXAMPLE OF THE CREATIVITY OF L. PETRUSHEVS'KY)

Марченко В.В.,

orcid.org/0000-0002-4128-9416

аспірант кафедри світової літератури

Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

Сучасна літературна казка передбачає творче звернення до архаїчних, фольклорних пластів і мотивів культури. Незважаючи на те, що літературна казка повинна мати осучаснене змістове наповнення (в тому числі для того, щоби бути цікавою для дітей), у ній має відчуватися зв'язок із минулим, оскільки саме так дитина може зрозуміти нерозривний зв'язок і досвід десятків поколінь у минулому. У статті здійснюється аналіз ролі фольклорних мотивів у сучасній літературній казці (на прикладі творчості Л. Петрушевської). Надано визначення сучасної літературної казки. Охарактеризовано історичний аспект зв'язків між фольклорною й літературною казками. Виявлено, що перші фрази багатьох казок Л. Петрушевської демонструють трансформацію традиційних казкових формул. Твори письменниці, сповнені навмисної інтертекстуальності, безпосередньо пов'язані як з ігровим світом дитини, так і з фольклором та архаїкою. Її твори є демонстрацією того, яким чином народна казка знаходить собі місце і поціновувачів у сучасному літературному процесі.

З'ясовано, що важливим компонентом казок авторки є гра, що охоплює усі рівні казкових творів. Ця гра проявляється як на рівні мови (гра слів, каламбури, неологізми), так і у мотивній й образній структурі оповідання. Серед зображувально-виразних засобів фольклорної чарівної казки, які реалізує Л. Петрушевська в низці казкових оповідань, частіше за все зустрічаються постійні епітети, деминутиви, повтори й порівняння.

Актуалізація Л. Петрушевською в казкових текстах структурних елементів та інших особливостей народного фольклору позначається на структурі казок письменниці, які традиційно складаються із зачину, появи чарівних предметів, перебігу різних сюжетних ліній «ліквідації лиха» й «усунення нестачі», щасливого фіналу, використання зображувально-виразних засобів фольклору тощо. Орієнтація казок Л. Петрушевської, у першу чергу, на дитячого читача переконує в тому, що в її творчості все ж домінує звернення до фольклору й архаїки, а не до сучасних мотивів і постмодернізму.

Ключові слова: літературна казка, фольклорна казка, фольклор, література, літературний процес, літературний стиль, художня література, творчість, мистецтво, дискурс, легенда, герої.

The article analyses the role of folklore motives in the modern literary fairy tale (on the example of the creativity of L. Petrushevs'ky). The definition of a modern literary fairy tale is presented. The historical aspect of the links between folklore and literary fairy tales is described. It has been revealed that the first phrases of many fairy tales by L. Petrushevs'ky demonstrate the transformation of traditional fairy formulas. The writer's works, full of deliberate intertextuality, are directly related to both the child's playing world and folklore and archaic. Her works are a demonstration of how the folk tale finds its place and connoisseurs in the modern literary process.

It has been found out that an important component of the author's fairy tales is the game, covering all levels of fairy works. This game manifests itself both at the level of language (the game of words, calamburas, neologisms) and in the motivated and figurative structure of the story. Among the fine-expressive means of folklore magic fairy tale, which is realized by L. Petrushevs'ky in a number of fairy tales, there are most often constant epithets, deminutives, repeats and comparisons.

The actualization of L. Petrushevs'ky in his fabulous texts of structural elements and other features of folk folklore affects the structure of fairy tales of the writer, which traditionally consist of the offset, the appearance of magic objects, the course of different storylines of "elimination of trouble" and "elimination of shortage" happy ending, use of visual-expressive means of folklore, etc. The orientation of fairy tales of L. Petrushevs'ky first of all on the children's reader persuades that her work is still dominated by an appeal to folklore and archaic, rather than modern motives and postmodernism.

Key words: literary fairy tale, folklore fairy tale, folklore, literature, literary process, literary style, artistic literature, creativity, art, discourse, legend, heroes.

Постановка проблеми. Сучасна літературна казка передбачає творче звернення до архаїчних, фольклорних пластів і мотивів культури. Незважаючи на те, що літературна казка повинна мати осучаснене змістове наповнення (в тому числі для того, щоби бути цікавою для дітей), у ній має відчуватися зв'язок із минулим, оскільки саме

так дитина може зрозуміти нерозривний зв'язок і досвід десятків поколінь у минулому.

Збірники казок російської письменниці Людмили Петрушевської, насамперед видання «Справжні казки» (1997), є цікавими для дослідження в контексті виявлення специфічних рис зв'язку літературної казки з етнографічними,

фольклорними компонентами, а також шляхів і варіантів їх трансформації. Спираючись на структурні елементи фольклорної казки, перетворюючи її мотиви, образи й стиль, Л. Петрушевська формує у своїх творах оригінальний та цілісний власний образ казкового світу.

Основу збірника «Справжні казки» становлять казкові оповідання, що раніше були опубліковані у складі четвертого тому зібрання творів авторки в розділах «Пригоди», у тому числі «Нові пригоди Олени Прекрасної» і «Історія живописця». Крім того, були додані нові казки – «Кропива й Малина», «Корольова Лір», «Золота ганчірка», «Чорне пальто» і «Ліхтарик».

Розглядаючи ці та інші казкові твори авторки, варто виходити із методології вивчення особливостей фольклоризму в авторських літературних текстах. Л. Петрушевська майстерно змальовує певні типи персонажів, пропонує читачеві цікаві стильові формули, а також комбінації динаміки й статичності казкових образів. Аналіз застосованих Л. Петрушевською засадничих основ художнього використання фольклорних елементів дає змогу виявити як загальне тло в розвитку казкового жанру в літературі на межі ХХ і ХХІ століть, так і особливості, які привнесла в нього талановита письменниця.

Характеризуючи зв'язок цієї дослідницької проблеми із важливими науковими та практичними завданнями, варто зауважити, що тема статті перебуває на перехресті етнографії, етнології, фольклористики, літературознавства, культурології тощо. Крім того, можна говорити про залучення методологічного інструментарію й інших гуманітарних дисциплін – психології, історії, філософії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Літературні казки стали об'єктом дослідження багатьох учених як в Україні, так і за кордоном. Фахово в українській і зарубіжній науці вивченням творчості Л. Петрушевської займалися А. Барзах, О. Богданова, С. Бондарев, М. Васильєва, Н. Іванова, І. Колтухова, О. Лебьодушкіна, М. Липовецький, Л. Пруссакова, С. Семенов, Л. Скаковська, М. Ремізов.

Постановка завдання. Метою цієї статті є розгляд використання фольклорних мотивів у сучасній літературній казці Л. Петрушевської.

Об'єктом дослідження публікації є літературна казка Л. Петрушевської, а предметом дослідження виступають фольклорні мотиви в сучасній літературній казці.

Виклад основного тексту. Творчість Л. Петрушевської є самобутнім зразком сучасної

літературної казки. За одним із визначень літературознавців і дослідників фольклору, казка представляє собою «епічне оповідання чарівно-фантастичного алегоричного і соціально-побутового характеру зі своєрідною традиційною системою художніх засобів, підпорядкованих героїзації позитивних, сатиричному викриттю негативних образів, часто гротескному зображенню їх взаємодії» [1, с. 55].

Відповідно до сучасного розуміння історії терміна «казка», він виник від слова «казати», себто розповідати, і позиціонувався як рівнозначний дефініціям «баснь», «байка». Перше тлумачення «казки» було наведене в граматиці Л. Зизанія (1596 р.) й у словнику П. Беринди (1627 р.). Водночас в українському фольклорі жанр казок відомий і раніше. Людям необхідні були казки, оскільки вони прагнули достатку, щастя і благополуччя – якщо не у реальному світі, то хоча б у власних фантазіях.

У ХІХ столітті в українській літературі з'являються перші публікації казок – це були два випуски «Народних південноросійських казок» І. Рудченка (1869, 1870 рр.), «Малоруські народні перекази і оповідання» М. Драгоманова (1876 р.) тощо. Як відомо, талановитими авторами в жанрі літературної казки в Україні були І. Франко, Леся Українка, П. Тичина, М. Пригара, В. Симоненко, В. Нестайко, В. Скомаровський, В. Чухліб. Усі вони під час написання власних творів зверталися до елементів народної казки.

Зв'язки між фольклорною й літературною казками характеризуються досить поважною історією. Власне у веденні т. зв. «казкового» літературознавства знаходиться вельми широке коло питань, зокрема історія літературної казки ХVІІІ – ХІХ століть, її розвиток у літературі для дітей ХХ – початку ХХІ століть, особливості творчості письменників-казкарів у різних країнах світу, своєрідність поетики.

Російська письменниця, автор казок Л. Петрушевська, насамперед, відома як автор, що пише як для дорослого читача, так і для дітей. При цьому чимало її книжок призначені для спільного читання дітьми разом зі своїми батьками.

Власне перші фрази багатьох казок Л. Петрушевської демонструють трансформацію традиційних казкових формул: «Жив-був верблюд танцюючий» («Верблюжий горб»), «Одного разу в магазин з'явилася матуся з дитиною купити їй ручку» («Чарівна ручка») тощо. Власне така специфічна авторська інтонація, а також прагнення до граничної лаконічності притаманні усій прозі Л. Петрушевської. Саме ці риси виявляються

через формульність казкових зачинів, і за звичним «жили-були» читач легко розпізнає неповторний стиль письменниці, яка обіграє звичні для фольклору формули. Вірогідно, що через генетичну пам'ять діти також краще запам'ятовують ті казки, які містять у собі фольклорні елементи.

Твори письменниці, сповнені навмисної інтертекстуальності, безпосередньо пов'язані як з ігровим світом дитини, так і з фольклором та архаїкою. Її твори є демонстрацією того, яким чином народна казка знаходить собі місце і поціновувачів у сучасному літературному процесі.

Важливим компонентом казок авторки є гра, що охоплює усі рівні казкових творів. Ця гра проявляється як на рівні мови (гра слів, каламбури, неологізми), так і у мотивній й образній структурі оповідання. Особливо яскраво це виражається в умовах театралізації казок Л. Петрушевської – тут гра де-факто стає двигуном сюжету. Загалом ігрова поетика, характерна для казок письменниці, виступає як ключовий жанроутворюючий чинник.

Особливе місце в ігровому світі казок Л. Петрушевської займає гра на сцені, що значною мірою зумовлене театральним досвідом авторки, тобто нетривалим періодом, коли вона сама виходила на сцену, співробітництвом із багатьма театрами, а також особистим спілкуванням із режисерами й акторами.

Головним діючим особам у казках Л. Петрушевської необхідно розв'язувати важкі завдання, і вони, як правило, гідно з ними справляються, долаючи при цьому певні труднощі («Кропива й Малина», «Матінка-Капуста», «Дві сестри» тощо). Крім того, боротьба зі злом часто змушує героїв зустрітися із казковим «іншим світом», потойбіччям, в якому вони змушені вступати у двобій із недобрими силами та отримати те, що вони шукали («Золота ганчірка», «Дідусева картина», «Чорне пальто» тощо). Водночас у рамках певної традиції фольклорної казки у всіх творах збірника «Справжні казки» добро в особі головних героїв здобуває перемогу над злом – власне саме це і визначає щасливий фінал («Принц із золотим волоссям», «Верба-Хлест», «Нові пригоди Олени Прекрасної» тощо) [13].

Серед зображувально-виразних засобів фольклорної чарівної казки, які реалізує Л. Петрушевська в низці казкових оповідань, частіше за все зустрічаються постійні епітети, демінутиви, повтори й порівняння [11, с. 65–66, 138, 238] (табл. 1).

Звичайно, що казки Л. Петрушевської мають і такі компоненти, що відмінні від персонажів і складників народних казок. Образи письменниці вельми динамічні, вони виходять за межі відведеної їм ролі, «вони розвиваються, змінюються, вчаться» [14, с. 141]. Відтворюючи традиційні казкові образи, письменниця переосмислює їхні сталі функції. При цьому, як правило, у «Справжніх казках» порушується типологія персонажів, а також поділ їх на позитивних і негативних. Буває так, що персонаж, котрий позначений як чарівник, по суті, є звичайною людиною, а чаклун може піклуватися про щастя свого підопічного, роблячи йому «дуже важливий і цінний подарунок» [11, с. 53].

Казки талановитої письменниці ріднить із фольклором використання магічних образів. Наприклад, вельми часто зустрічаються магічні предмети, які за своїми зовнішніми ознаками або за функціональною приналежністю нагадують народні казки, приказки і легенди. Зокрема, героям казкових оповідань «Анна й Марія» й «Нові пригоди Олени Прекрасної» належать, відповідно, кришталева куля і чарівне дзеркальце. Золоту ганчірку, чарівний предмет з однойменного твору Л. Петрушевської можна співвіднести із широко відомою у фольклорі скатертиною-самобранкою [11, с. 165]. Окремі дослідники, зокрема В. Добровольська, навіть здійснили спеціальну класифікацію казкових елементів творів Л. Петрушевської [3, с. 37].

У книзі «Справжні казки» дотримані формальні ознаки казкового оповідання, що притаманні фольклорній епіці. Більшість сюжетів має досить традиційний початок, що називає головних діючих осіб та вказує на шкідництво/брак («Дівчина Ніс», «Корольова Лір», «Батько» тощо). Медіальні формули представлені в них у вигляді ремарок, що пояснюють дії казкових персонажів, розкри-

Таблиця 1

Постійні епітети	Чорні брови, рум'яні щоки («Нові пригоди Олени Прекрасної»), чарівна книга («Пригоди в космічному королівстві»), добра справа («Історія живописця»)
Демінутиви	Капочка, капусточка, крильця, бутончики («Матінка капуста»), рубашечки, постелька («Батько»), зернятко, чудесні дитинки («Верба-Хлест»), дитинча («Принц із золотим волоссям»)
Повтори	Дівчинка маленька, дівчинка малюсінька («Матінка капуста»), руки, дуже маленькі, з дуже малюсінькими ноготочками («Батько»)
Порівняння	Щічки яблучками («Нові пригоди Олени Прекрасної»), зірко, як яструб («Корольова Лір»)

вають мотиви їх вчинків («Кропива й Малина», «Секрет Марілені», «Корольова Лір» тощо).

У казках Л. Петрушевської також присутні і такі фольклорні прийоми, як троекратні повтори, які виконують функцію штучного уповільнення оповідання («Дівчина Ніс», «Історія живописця», «Урятований» тощо). Водночас варто також згадати про медіальні формули, що у казках Л. Петрушевської реалізуються шляхом присутності в казковому вимірі оповідача («Нові пригоди Олени Прекрасної», «Історія живописця», «Верба-Хлест» тощо) [11].

Л. Петрушевська, як і у багатьох суто народних казках, починає свою оповідь зі слів «Баю-Баюшки, баю / Не ложися на краю». Як відомо, саме так починаються кілька варіантів народних колискових пісень, у тому числі й колискова про сіренького вовчка: «Баю-Баюшки, баю, Не ложися на краю: Прийде сіренький вовчок, Він схопить за бочок, І потягне у лісочок, І покладе під кусток» [5, с. 165]. Водночас у «Казці казок» Л. Петрушевської Вовчок діє так само, як і вовчок із колискової – він викрадає немовля і кладе його «під кусток».

Загалом у процесі трансформації фольклорних казок у літературні письменниця успішно працює із різними традиціями, текстами й жанрами. На сторінках власних казок Л. Петрушевська виступає як професійний знавець дитячої психології, майстерно прописуючи внутрішній світ дитини, відтворюючи «дитячий» погляд на світ. Казки Л. Петрушевської сповнені алюзій і ремінісценцій, звернених як до читача-дорослого, так і до читача-дитини.

Таким чином, казки Л. Петрушевської в досить органічній манері сполучають у собі фольклорні звернення й твори дитячого фольклору. У текстах казок вони зустрічаються досить неоднорідно, однак їх присутність, як правило, привносить у казковий світ письменниці сучасний контекст,

що стає можливим завдяки живому розмовному слову оповідача та перетворенню й переосмисленню традиційних малих фольклорних жанрів. Л. Петрушевська органічно включає їх у художню тканину своїх казок.

Висновки. Здійснивши аналіз, ми з'ясували, що Л. Петрушевська вдається до актуалізації у казкових текстах структурних елементів та інших особливостей народного фольклору. Зокрема це позначається на структурі казок письменниці, які традиційно складаються із зачину, появи чарівних предметів, перебігу різних сюжетних ліній «ліквідації лиха» й «усунення нестачі», щасливого фіналу, використання зображувально-виразних засобів фольклору тощо. Це чітко простежується на прикладі таких казок, як «Батько», «Дівчина Ніс», «Анна й Марія».

Прагнучи до створення неповторних казкових сюжетів, звернених безпосередньо до сучасників і спроможних впливати на них, письменниця актуалізує, перш за все, композиційну структуру чарівної казки. Орієнтація казок Л. Петрушевської, у першу чергу, на дитячого читача переконує в тому, що в її творчості все ж домінує звернення до фольклору й архаїки, а не до сучасних мотивів і постмодернізму.

Означена тема, звичайно, має значні *перспективні напрями подальших досліджень*. Серед них можна назвати такі:

- порівняльний аналіз використання фольклорних елементів у літературних казках Л. Петрушевської та інших авторів близького й далекого зарубіжжя;
- розкриття співвідношення в казках Л. Петрушевської не лише авторських і народних, але й прозаїчних і поетичних, односюжетних і складних, а також розважальних і повчальних елементів;
- оцінка жанрово-стилістичних особливостей літературної казки Л. Петрушевської залежно від періоду творчості письменниці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Будний В.В., Ільницький М.М. Порівняльне літературознавство : підручник для студ. вищих навч. закл. Київ : Києво-Могилянська академія, 2008. 430 с.
2. Громова М.И. Сказка в творчестве Л.С. Петрушевской. *Литературная сказка. История, теория, поэтика* : сборник статей и материалов. Москва : Московский гос. пед. ун-т, 1996. С. 78–81.
3. Добровольская В.Е. Предметные реалии русской волшебной сказки. Москва : ГРЦРФ, 2009. 224 с.
4. Ефимова Н. Мотив игры в произведениях Л. Петрушевской и Т. Толстой. *Вестник Московского ун-та. Сер. 9. Филология*. 1998. № 3. С. 60–71.
5. Колтухова И.М. Жанровый феномен литературной сказки в эпоху постмодернизма в творчестве Людмилы Петрушевской. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 2006. № 727. С. 164–168.
6. Колтухова И. М. Этнокультурные образы и мотивы в сказке Людмилы Петрушевской «Девушка Нос». *Эйхенбаумовские чтения* : Материалы международной конференции, посвященной 70-летию Воронежского государственного педагогического университета. 2003. Вып. 4. С. 192–201.
7. Кузьменко В.І. Словник літературознавчих термінів. Київ : Укр. письменник, 1997. 230 с.

8. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т. Гром'як (ред. рада). 2. вид., випр. і доп. Київ : Видавничий центр «Академія», 2006. 752 с.
9. Овчинникова Л.В. Русская литературная сказка XX в. (история, классификация, поэтика) : учебное пособие. 2-е изд., испр. и доп. Москва, 2003. 576 с.
10. Петрушевская Л.С. Где я была. Москва : Вагриус, 2002. 303 с.
11. Петрушевская Л.С. Настоящие сказки. Москва : Вагриус, 1997. 399 с.
12. Петрушевская Л.С. Собр. соч.: В 5 т. Харьков : Фолио; Москва : ТК АСТ, 1996. Т. 4. 352 с.
13. Плотникова Е.А., Золотова Т.А. Фольклоризм современной русской прозы (на материале «Настоящих сказок») : монография. Saarbrücken : LAP LAMBERT Academic Publishing, 2012. 174 с.
14. Прохорова Т.Г. Проза Л. Петрушевской как художественная система. Казань : Казан. гос. ун-т им. В.И. Ульянова-Ленина, 2007. 264 с.
15. Сравнительный указатель сюжетов : восточнославянская сказка / сост. : Л.Г. Бараг, И.П. Березовский, К.П. Кабашников, Н.В. Новиков. Ленинград : Наука, 1979. 438 с.

УДК 821.161.2

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.13-3.22>

«ЗАВОЙОВНИК ЄВРОПИ» ІВАНА КОРСАКА: ПСИХОЛОГІЧНІ ПОРТРЕТИ ГЕРОЇВ

“THE EUROPEAN CONQUEROR” BY IVAN KORSACK: PSYCHOLOGICAL PORTRAITS OF HEROES

Мізінкіна О.О.,

*orcid.org/0000-0001-5732-5138**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри теорії літератури та компаративістики
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова*

У статті звернуто увагу на те, що залучення засобів художнього психологізму допомагає письменникам створити образи історичних особистостей, які відзначаються невеликою інформацією та чималою часовою віддаленістю.

Коментується внесок Івана Корсака у розвиток української історичної романістики. Названо імена дослідників (В. Коскін, М. Слабошпицький, Д. Степовик, Н. Токар), які відстежили ключові риси творчої манери письменника.

Оскільки в романі «Завойовник Європи» інтерпретуються події XIII століття, то мета нашої розвідки полягає в з'ясуванні стратегій творення образів головних героїв. Окремими завданнями є виокремлення ситуацій, що розкривають зовнішній вигляд Ростислава Михайловича та Анни; встановлення складників психологічних портретів персонажів. Під час аналізу використано історико-порівняльний метод, який допоміг встановити відображені в романі історичні ситуації та зрозуміти вмотивованість дій персонажів.

Наголошено, що висвітлення життя та діяльності руського князя Ростислава Михайловича в класичній українській історіографії позначене негативними характеристиками. Натомість І. Корсак у своєму романі створив повнокровний, далеко неоднозначний образ, в якому проявилися риси воїна, політика, люблячого чоловіка, батька своїх дітей, вдячного сина.

Аналіз ситуацій, в яких постають два взаємопов'язані головні герої роману (Ростислав Михайлович та Анна), показав, що письменник у їх розкритті більшою мірою покладається на відтворення діалектики їхніх психічних станів. У романі зображуються жести, пози, рухи (або, навпаки, їхня відсутність), міміка персонажів. У виразі обличчя провідну роль відіграють очі та певний відтінок кольору (чорний, червоний, зблідлий, білий). Найбільше видима мова душі героїв постає через передачу їхніх внутрішніх переживань. Змалювання фізіологічних реакцій, порівняння відчуттів персонажів з явищами в природі, відсилання до дій, що символічно відбуваються у їхніх душах, вияскравлюють психологічні портрети.

Ключові слова: психологічний портрет, внутрішній стан, видима мова душі, вираз обличчя, переживання, почуття, порівняння, образ, роман.

The article draws attention to the fact that the involvement of the means of artistic psychology helps writers to create images of little-known historical figures, which are marked by small information and considerable time distance.

The contribution of Ivan Korsak to the development of Ukrainian historical romance is commented. The names of the researchers (V. Koskin, M. Slaboshpitsky, D. Stepovik, N. Tokar), who traced the key features of the writer's creative manner, were named.

Since the events of the 13th century are interpreted in the Conqueror of Europe, the purpose of our exploration is to find out the strategies for creating the main characters. Separate tasks are the isolation of situations that reveal the appearance